

ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ Β': ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΣΕΛΗΝΗ ΨΩΜΑ

Εντεταλμένη Ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας/ΕΙΕ

Η εξέταση της πρώιμης ιστορίας του βασιλείου της Μακεδονίας συνδέεται άμεσα και εμπλουτίζεται από εκείνην της νομισματοκοπίας. Η γένεση της βασιλικής μακεδονικής νομισματοκοπίας επί Αλεξάνδρου Α' και η υιοθέτηση των τύπων των βισαλτικών κοπών για τα οκτάδραχμα και τα οκτώβολα της δεύτερης ομάδας του καθώς και η έκδοση αυτής της μεγάλης υποδιαίρεσεως και η επιλογή του σταθμτικού κανόνας δημιούργησαν συγκεκριμένες εντύψεις όσον αφορά στη λεγόμενη ιδεολογία των Αργεαδών ή Τημενιδών¹. Ο ρόλος των επιρροών αυτής της σύντομης βισαλτικής νομισματοκοπίας υπερτονίστηκε, ενώ αντιθέτως εκείνος των πόλεων τόσο της "Χαλκιδικής"² όσο και της ανατολικάς του Στρυμόνος περιοχής δεν έτυχε μνείας. Η παρούσα

ανακοίνωση επιδιώκει μια συνολική αποτίμηση της νομισματοκοπίας των Τημενιδών, έχοντας λάβει υπόψη της τα δεδομένα που προκύπτουν από τις έρευνες των τελευταίων ετών και επιδιώκοντας να την εντάξει στο ευρύτερο πλαίσιο της νομισματικής παραγωγής του βορειοελλαδικού χώρου των *ελληνίδων πόλεων*.

1. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Αγαπημένα θέματα της εικονογραφίας των βασιλικών κοπών ήσαν κυρίως ο ιππεύς-κυνηγός (φωτ. 1)* και ο ίππος (φωτ. 2)³. Η επίδραση των στατήρων τετρα-

1. W.S. Greenwalt, "Thracian Influence on the Ideology of Argead Kingship", *Αρχαία Θράκη*, Κομοτηνή 1997, σσ. 121-134.

2. Pernille Flensted-Jensen, "The Chalcidic Peninsula and its Regions", *Further Studies in the Ancient Greek Polis*, *Historia Einzelschriften* 138, Stuttgart 2000, σσ. 121-31.

* Οι φωτογραφίες των νομισμάτων έγιναν από τον κ. Π. Μαγουλά. Τα νομίσματα που φωτογραφήθηκαν ανήκουν στη Συλλογή της Alpha Bank.

3. D. Raymond, *Macedonian Regal Coinage to 413 B.C.*, *NNM* 1953, πίν. II-XV. A.M. Prestiani Giallombardo- B. Tripodi, "Iconografia monetale e ideologia reale macedonie: I tipi del cavalerie nella monetazione di Alessandro I e di Filippo II", *REA* 98, 1996, σσ. 311-56.

Εικ. 1: Ιππεύς πετασοφόρος που κρατά δύο δόρατα προς τα δεξιά. Κάτω από την κοιλιά του ίππου απεικονίζεται κυνίδιο. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου. Εμπρόσθια όψη αργυρού οκταδράχμου Αλεξάνδρου Α' (κοπή μεταξύ 465-454 π.Χ.).

Εικ. 2: Ίππος με χαλινό, προς τα δεξιά εντός εγκοίλου τετραγώνου: ΑΡΧΕ/ΛΑΟ. Οπίσθια όψη αργυρού στατήρος Αρχελάου Α' (413-399 π.Χ.).

δράχμων της πόλεως της Σερμυλίας⁴ (φωτ. 3) και των αντίστοιχων της Ποτείδαιας⁵ (φωτ. 4) όπου ο ιππεύς ταυτίζεται με τον Ποσειδώνα Ίππιο⁶ είναι εμφανής. Ο κύων ακολουθεί τον ιππέα-κυνηγό στα οκτάδραχμα του Αλεξάνδρου Α', όπως και στα τετράδραχμα της Σερμυλίας⁷ (φωτ. 1 και 3). Τα βασιλικά κυνήγια εικονογραφούνται επίσης με κοπές όπως τα δίπτυχα των

4. Σ. Ψωμά, "ΣΤΑΤΕΡ ΜΑΧΟΝ", *Nom. Chron.* 20, 2001, σσ. 13-44.

5. J.A. Alexander, "The Coinage of Potidaea", *Studies presented to David Moore Robinson on his Seventieth Birthday*, vol. II (ed. by G.E. Mylonas and D. Raymond) Saint Louis, Missouri 1953, σσ. 201-207.

6. Για τη λατρεία του, πρβλ. προηγούμενη σημείωση.

7. H. Gaebler III/ 2, 107, πίν. XXI 1 και φωτ. 3 (Συλλογή Alpha Bank).

Περδίκκα Β' και Αμύντα Γ':⁸ ο βασιλεύς-κυνηγός της εμπρόσθιας όψης και το θήραμα, ο λέων της οπίσθιας κάποτε θραύει το δόρυ του κυνηγού (φωτ. 5). Η παράσταση αυτή απαντά και ως οπισθότυπος των χαλκών του Περδίκκα Γ' και της πόλεως της Μεθώνης⁹. Άλλα θηράματα, ο λύκος (φωτ. 6), κοινός τόπος με τις κοπές του Άργους¹⁰, γενεθλίου πόλεως της δυναστείας κατά τον Θουκυδίδη (2, 99, 3),¹¹ ή ο κάπρος δεν απουσιάζει

Εικ. 3: Ιππεύς προς τα δεξιά που επιτίθεται κρατώντας ακόντιο. Κάτω από την κοιλιά του ίππου απεικονίζεται σκύλος. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου. Εμπρόσθια όψη αργυρού τετραδράχμου Σερμυλίας. Αρχές 5ου π.Χ. αι.

Εικ. 4: Ποσειδών Ίππιος κρατώντας δόρυ προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη αργυρού τετραδράχμου Ποτειδαίας. Αρχές 5ου π.Χ. αι.

8. Μ. Λυκιαρδοπούλου - Σ. Ψωμά, "Η αργυρή βασιλική νομισματοκοπία των Τημενιδών της Μακεδονίας από τα τέλη της βασιλείας του Περδίκκα Β' έως το θάνατο του Περδίκκα Γ' (413-360). Τεχνολογία κατασκευής, ανάλυση μετάλλου, ιστορική προσέγγιση", *Οβολός* 4 (2000), σσ. 321-38.

9. H. Gaebler, *AMNG* III/2, σσ. 78-79, πίν. XVI 17.

10. Για την πρώτη νομισματοκοπία του Άργους, πρβλ. C.M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, London 1976, σ. 96.

11. Για τους δυναστικούς μύθους βλ. N.G.L. Hammond and G.T. Griffith, *A History of Macedonia II*, Oxford, 1979, σσ. 3-14. Br. Tripodi, "Tipologia e ideologia di Perdicca, primo 'fondatore' della regalita macedone", *Archaiá Makedonía* 5, 1993 (1999), σσ. 1623-39.

Εικ. 5: Λέων που θραύει δόρυ προς τα δεξιά. ΠΕΡΔΙΚ/ΚΑ. Οπίσθια όψη χαλκού νομίσματος Περδίκκα Γ' (365-360 π.Χ.).

Εικ. 6: Ημίτομο λύκου που θραύει οστόν προς τα δεξιά. Στο πεδίο άνω, ρόπαλο. Α/ΡΧ. Οπίσθια όψη αργυρής υποδιαίρέσεως (διωβόλου) Αρχελάου Α' (413-399 π.Χ.).

ζουν¹². Το κυνήγι του κάπρου και η αιχμαλωσία του χωρίς δίχτυ περιποιούσαν τιμή στους νεαρούς Μακεδόνες, που μόνον αφού το επιτύγχαναν μπορούσαν να συμμετέχουν ανακεκλιμένοι σε συμπόσια¹³. Στην εξ Άργους καταγωγή του βασιλικού οίκου των Τημενιδών παραπέμπει σύμφωνα με τη νεότερη έρευνα και το λεγόμενο "ιλλυρικό" κράνος πλείστων εκδόσεων των Αλεξάνδρου Α', Περδίκκα Β' και Αρχελάου¹⁴.

12. SNG Alpha Credit Bank 133.

13. Αθίν. 1, 18: 'Ηγήσανδρος δέ φησιν οὐδέ ἔθος εἶναι ἐν Μακεδονίᾳ κατακλίνεσθαι τινα ἐν δείπνῳ, εἰ μὴ τις ἔξω λίνων ὕν κεντίσειν· ἔως δὲ τότε καθήμενοι ἐδείπνου.

14. Αλίκη Μουστάκα, "Πελοπόννησος και Μακεδονία. Παρατηρήσεις στα λεγόμενα κράνη ιλλυρικού τύπου", ΜΥΡΤΟΣ. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 393-410.

Ο γεννήτωρ του βασιλικού οίκου, Ηρακλής, γενειοφόρος ή αγένειος¹⁵, και τα όπλα του εμφανίζονται από την εποχή του Αρχελάου (φωτ. 7-8). Μία δεκαετία αργότερα ο τύπος αυτός περνά και στις εκδόσεις της Θάσου¹⁶. Ο άλλος μυθικός πρόγονος του βασιλικού οίκου, ο Διόνυσος, που ο ρόλος του στις διαβατήριες τελετές έχει ήδη μελετηθεί από τον Μ.Β. Χατζόπουλο¹⁷, απαντά σε ένα σπάνιο τριτήμορο του Περδίκκα Γ'¹⁸. Η ομοιότητα με τις κοπές της Μένδης δεν πρέπει

Εικ. 7: Κεφαλή γενειοφόρου Ηρακλέους προς τα δεξιά. Η εμπρόσθια όψη του προηγούμενου.

Εικ. 8: Κεφαλή αγένειου Ηρακλέους προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη χαλκού νομίσματος Περδίκκα Γ' (365-360 π.Χ.).

15. SNG Alpha Credit Bank 154-170.

16. O. Picard, "Le monnayage de Thasos", *Nom. Chron.* 9, 1990, σσ. 17-18.

17. M.B. Hatzopoulos, *Cultes et rites de passage dans la Macédoine antique*, *Μελετήματα* 19, Athènes 1994, passim.

18. Ch. Hersh, "Three Unpublished Macedonian Regal Coins of the Decade of the 360's", *Nom. Chron.* 15, 1996, σσ. 7-18.

Εικ. 9: Αετός προς τα αριστερά, που στρέφει τη κεφαλή του προς τα δεξιά. AMYN/TA. Οπίσθια όψη αργυρής υποδιαίρέσεως Αμύντα Γ' (393-370 π.Χ.).

να μας εκπλήξει¹⁹. Οι ανασκαφές της Πέλλας κατέδειξαν τον σημαντικό ρόλο της πόλης αυτής στην προμήθεια του βασιλείου με κρασί από τη "Χαλκιδική"²⁰.

Ο αετός του Διός απαντά στις κοπές των Αρχελάου, Αμύντα Γ' (φωτ. 9) και Περδίκκα Γ'²¹. Στα χάλκινα κέρματα του Αμύντα σπαράσσει ένα φίδι²², όπως στις παλαιότερες αργυρές κοπές των Χαλκιδέων και της Ολύνθου²³ και στις σύγχρονες χάλκινες της αυτονόμου πόλεως της Πύδνας²⁴. Ο κεραυνός απαντά σε χάλκινα νομίσματα του Αμύντα Γ' και σε τριτήμορα του Περδίκκα Γ'²⁵. Μόνον επί Φιλίππου Β' η κεφαλή του Διός θα χρησιμοποιηθεί ως εμπροσθότυπος των τετραδράχμων του. Αυτό οφείλεται σε έναν θρησκευτικό συντηρητισμό που χαρακτηρίζει την περιοχή και γενικότερα τους αρχαϊκούς και πρώιμους κλασικούς χρόνους και στον νοτιοελλαδικό χώρο²⁶.

Ο πετασοφόρος ήρωας των κοπών του Αλεξάνδρου Α'²⁷ (φωτ. 10) και αργότερα ο ταινιοφόρος²⁸ (φωτ. 11) στην εμπρόσθια όψη των στατήρων του Αρχελάου και των διαδόχων του δημιουργήθηκαν ακολουθώντας τα πρότυπα της γειτονικής "Χαλκιδικής",

19. H. Gaebler, *AMNG* III/ 2, 78, πίν. XVI 12, 13.

20. J.K. Papadopoulos and St. Paspalas, "Mendaian as Chalkidian Wine", *Hesperia* 68, 2, 1999, σσ. 161-88.

21. SNG Alpha Credit Bank 152 (Αρχέλαος), 200-230 (Αμύντας Γ'), 239 (Περδίκκας Γ').

22. SNG Alpha Credit Bank 214-230.

23. S. Psoma, *Olynthe et les Chalcidiens de Thrace. Etudes de Numismatique et d'Histoire*, Stuttgart 2001, 197-200 et 253-61.

24. P. Tselekas, "The Coinage of Pydna", *NC* 1996, σ. 11-32.

25. Ch. Hersh, *Nom. Chron.* 15, 1996, σσ. 7-18.

26. O. Picard, "Images des dieux sur les monnaies grecques", *MEFRA* 103, 1, 1991, σσ. 223-33.

27. D. Raymond, *NNM* 1953, πίν. XI b.

28. Για τη σχετική συζήτηση, βλ. Psoma, *Olynthe*, σ. 200 σημ. 104 όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία και η σχετική συζήτηση.

όπου ήδη από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. πόλεις όπως η Αίνεια²⁹ (φωτ. 12-13) και Σκιώνη³⁰ (φωτ. 14-15) επέλεξαν κεφαλές ηρώων του τρωικού κύκλου, μυθικών ιδρυτών τους, ως εμπροσθότυπους³¹. Οι επιρροές από την επίσης γειτονική Θεσσαλία δεν λείπουν³². Η πρόσφατη ταύτιση του ταινιοφόρου ήρωος με τον Απόλλωνα³³ είναι καθ' όλα προβληματική εφό-

Εικ. 10: Πετασοφόρος κεφαλή αγένειου νέου προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη αργυρής υποδιαίρεσεως (οβολού) Αλεξάνδρου Α' ή Περδίκκα Β' Μακεδονίας.

Εικ. 11: Ταινιοφόρος κεφαλή αγένειου νέου προς τα δεξιά. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου. Εμπρόσθια όψη αργυρού στατήρος Αρχελάου Α' (413-399 π.Χ.).

29. H. Gaebler, *AMNG* III/2, 21, πίν. V34-36.

30. H. Gaebler, *AMNG* III/2, σσ. 108-109, πίν. II5, XXI 11, 12.

31. L. Lacroix, "A propos de quelques héros de la légende troyenne selon le témoignage des monnaies grecques", *Travaux de Numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, Londres 1999, σσ. 207-14.

32. *LIMC* VIII 1997, 3-4 λ. Thessalos.

33. U. Westermark, "Apollo in Macedonia", *Opus mixtum* 1994, σσ. 149-54.

Εικ. 12: Κεφαλή Αινείου με κορινθιακό κράνος προς τα αριστερά. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου. Εμπρόσθια όψη αργυρού τετρωβόλου της πόλεως της Αίνειας. Περί τα μέσα του 5ου π.Χ. αι.

Εικ. 13: Οπίσθια όψη του προηγούμενου. ΑΙ/Ν/Ε/ΑΣ.

σον η εικονογραφία του Απόλλωνος είναι συγκεκριμένη και στην περιοχή απαντά στις νομισματοκοπίες των Χαλκιδέων (φωτ. 16-17) και των Βοττιαίων³⁴. Επιπλέον, κεφαλή Απόλλωνος απαντά και σε ένα μικρό χάλκινο νόμισμα του Αρύντα Γ' ακολουθώντας την παραδοσιακή εικονογραφία του θεού³⁵. Ένα ακόμη επιχείρημα υπέρ της ταύτισης του ήρωος με μυθικό ιδρυτή είναι και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο του Αλεξάνδρου όσο και του Αρχελάου για τους σχετικούς με την ίδρυση του βασιλείου μύθους στους οποίους αναφέρεται και η αιξ των εκδόσεων αυτών των βασιλέων,

34. Για την επιλογή του τύπου του Απόλλωνος από Χαλκιδείς και Βοττιαίους, πρβλ. Psoma, *Olynthe*, σσ. 201-202.

35. S. Psoma, *Olynthe*, σ. 138 σημ. 264 όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

ακριβώς κατά τις περιόδους διαμόρφωσης και επαναπροσδιορισμού των δυναστικών μύθων³⁶. Εικονογραφικώς η αιξ δανείζεται στοιχεία από τις κοπές της ανατολικώς του Στρυμόνος περιοχής³⁷ (φωτ. 18). Περιαιτέρω επιδράσεις από πόλεις της ΒΔ "Χαλκιδικής" μπορούν να ανιχνευθούν και στη γυναικεία κεφαλή των σπάνιων χαλκών του Αλεξάνδρου Β' και τον ταύρο των Αρχελάου και Περδίκκα Γ'³⁸. Όπως έχει ήδη

Εικ. 14: Κεφαλή Πρωτεσίλαου. Εμπρόσθια όψη αργυρού τετραδράχμου της πόλεως της Σκιώνης. Περί τα μέσα του 5ου π.Χ. αι.

Εικ. 15: Πρώρα πλοίου προς τα δεξιά. Η παράσταση εντός εγκοίλου τετραγώνου. ΣΚΙΟ στις τέσσερις γωνίες του εγκοίλου. Οπίσθια όψη του προηγούμενου.

36. Δηλ. επί Αλεξάνδρου Α' και Αρχελάου. Σχετικός με τους δυναστικούς μύθους, βλ. σημ. 11.

37. O. Picard, "Les monnaies au bouc attribuées à Aigai", *BSFN* 1996, 107-75 et Catharine C. Lorber, "The goats of "Aigai", *Pour Denyse. Divertissements numismatiques* (éd. Silvia Mani Hurter et Carmen Arnold Biocchi) Bern 2000, σσ. 113-133, pl. 14.

38. Για το χάλκινο νόμισμα του Αλεξάνδρου Β', πρβλ. Ch. Hersh, *Nom. Chron.* 15, 1996, 7-18, σελ. 13, αρ. 2. Για τις κοπές των Αρχελάου και Περδίκκα Γ', πρβλ. Westermarck, *KME* 1989, σσ. 303-304, πίν. LXIX 1-11 (Αρχελάος) και σ. 309, πίν. LXX 44-50 (Περδίκκας Γ').

Εικ. 16: Κεφαλή δαφνοστεφούς Απόλλωνος προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη αργυρού τετραδράχμου του Κοινού των Χαλκιδέων. 350 π.Χ.

Εικ. 17: Κιθάρα. ΧΑΛ/ΚΙΔ/ΕΩΝ και κάτω από την κιθάρα ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΩΝΟΣ (ἄπὸ Ἀρίστωνος). Οπίσθια όψη του προηγούμενου νομίσματος.

διαπιστωθεί οι τύποι των χαλκών εκδόσεων του Αρχελάου εμπνεύσθηκαν, όπως και άλλες νομισματοκοπίες του ελλαδικού χώρου, από κατωιταλιωτικά πρότυπα³⁹.

Διαπιστώνουμε ότι το βασίλειο της Μακεδονίας υπήρξε ιδιαίτερα δεκτικό στις επιρροές πόλεων της περιοχής. Η υιοθέτηση από τον Αλέξανδρο Α' του εικονογραφικού τύπου των Βισαλτών για τη δεύτερη ομάδα των οκταδράχμων, εκείνου του Μοσσή όσον αφορά στα οκτώβολα και της αιγός της περιοχής

39. Ulla Westermark, "Influences from South Italy on Early Macedonian Bronze Coins", *Hellas und der griechische Osten. Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt, Festschrift für Peter Robert Franke zum 70. Geburtstag*, ed. W. Leschhorn, A.V.B. Miron, A. Miron, Saarbrücken 1996, σσ. 291-99, pl. II.

ανατολικά του Στρυμόνος, τοποθετούνται στο ιστορικό πλαίσιο της προσάρτησης ανατολικά του Στρυμόνος εδαφών περί το 463 π.Χ.⁴⁰. Η επιλογή αυτή δεν πρέπει να μας προβληματίσει: έναν αιώνα αργότερα, ο Φίλιππος Β' υιοθέτησε την κεφαλή του Απόλλωνος για την εμπρόσθια όψη των χρυσών του στατήρων λίγο πριν ή λίγο μετά την καταστροφή της Ολύνθου⁴¹ (φωτ. 19).

Εικ. 18: Αιξ που βαδίζει προς τα δεξιά και στρέφει την κεφαλή της προς την αντίθετη κατεύθυνση. Γραμμή εδάφους. Εμπρόσθια όψη αργυρού στατήρος αγνώστου νομισματοκοπίου της ανατολικά του Στρυμόνος περιοχής. Πρώτο τέταρτο του 5ου π.Χ. αι.

Εικ. 19: Κεφαλή δαφνοστεφούς Απόλλωνος προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη χρυσού στατήρος Φιλίππου Β' (360-336 π.Χ.).

40. Βλ. παρακάτω.

41. G. Le Rider, "La date des premiers statères d'or de Philippe II", *ΧΑΡΑΚΤΗΡ. Αφιέρωμα στη Μάντω Οικονομίδου*, Αθήνα 1996, σσ. 261-270.

2. ΣΤΑΘΜΗΤΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ, ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ

Οι πόλεις της "Χαλκιδικής" και της ανατολικάς του Στρυμόνος ακτής και ίσως και του εσωτερικού αλλά και τα έθνη της περιοχής εξέδιδαν νομίσματα ήδη από τις αρχές του τελευταίου τετάρτου του 6ου αι. π.Χ.⁴². Η νομισματοκοπία του Αλεξάνδρου Α', που εγκαταστάθηκε πριν από τα Μηδικά ⁴³, ήταν επόμενο να δεχθεί τις επιρροές των νομισματοκοπιών αυτών ως προς την εικονογραφία, όπως ήδη είδαμε, αλλά και ως προς τον σταθμητικό κανόνα. Η επιλογή σταθμητικού κανόνας συνίσταται αφενός στο βάρος που επιλέγεται για το βαρύτερο αλλά και πλέον σύνηθες νόμισμα, τον στατήρα και αφετέρου στη συνακόλουθη επιλογή των υποδιαίρεσεων⁴⁴. Για τον κανόνα που ακολουθούν ο Αλέξανδρος και οι διάδοχοί του χρησιμοποιείται ως

terminus technicus ο όρος "θρακομακεδονικός", που καλύπτει τόσο τις κοπές των πόλεων της "Χαλκιδικής", εκτός από εκείνες σε ευβοϊκό με αττικές παραλλαγές κανόνα, όσο και εκείνες της Θάσου και των υπό την επιρροή της πόλεων και εθνών, μολονότι στην τελευταία περίπτωση ο στατήρας είναι ελαφρύτερος και οι υποδιαίρεσεις ακολουθούν αυστηρώς το δωδεκαδικό σύστημα⁴⁵. Στατήρες-τετράδραχμα αυτού του κανόνας εξεδόθησαν από τις πόλεις Τορώνη, Ποτίδαια και Σερμυλία κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 6ου αι. π.Χ.⁴⁶. Στον θησαυρό της Γερακινής, που είναι και ο παλαιότερος που έχει καταχωσθεί στην "Χαλκιδική" και περιλαμβάνει και τις πρωιμότερες κοπές από την περιοχή, απαντούν μόνον νομίσματα αυτού του βάρους⁴⁷. Προσφάτως υποστηρίχθηκε ότι οι υποδιαίρεσεις του Αλεξάνδρου Α' απορρέουν είτε από τον αττικό είτε από

42. C.M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, London 1976, 131 κεξ. και O. Picard, *Monnayages en Thrace à l'époque achéménide, Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie achéménide, Numismatique et Histoire, Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 22-23 mai 1997*, Paris 2000, σσ. 239-252.

43. Πρβλ. J. Kagan, *BAR* 343, 1987, σ. 23. Στον ίδιο τόμο, M. Jessop Price, "The Coinages of the Northern Aegean", σ. 45.

44. Σχετικά, πρβλ. J. Kroll, "Observations on Monetary Instruments in Pre-Coinage Greece", *Hacksilver to Coinage: New Insights into the Monetary History of the Near East and Greece. A Collection of Eight Papers presented at the 99th Annual Meeting of the Archaeological Institute of America* (ed. Miriam S. Balmuth), *Numismatic Studies* 24, ANS New York 2001, σσ. 77-91 και την αμέσως επόμενη σημείωση.

45. C.M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, London 1976, 330. O. Picard, "Le monnayage de Thasos," *Nom. Chron.* 9, 1990, σσ. 15-17. O. Picard, "Monnayage thasien du Ve siècle av. Jésus-Christ", *CRAI* 1982, 420 κ.έ. G. Le Rider, *Philippe II*, Paris 1977, σσ. 354-56. Psoma, "Σταθμητικοί κανόνες στην Χαλκιδική κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ.", *Οβολός* 4, 2000, σσ. 25-36.

46. U. Wartenberg, "Calymna calymniated. A 19th century misattribution", *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price* (ed. R. Ashton and Silvia Hurter) London 1998, σσ. 225-32, σσ. 363-71, pl. 76-77.

47. *CHVIII* 37.

τον κορινθιακό κανόνα⁴⁸. Η παραπάνω πρόταση, που αρκετά αποσπασματικά πραγματεύεται το ζήτημα χωρίς να λαμβάνει υπόψη την προϊστορία, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε του “Θρακομακεδονικού” κανόνος στην ευρύτερη περιοχή, θέτει νέους προβληματισμούς επισημαίνοντας την ήδη διαπιστωθείσα αντιστοιχία υποδιαιρέσεων διαφορετικών κανόνων.

Η νομισματική πολιτική των Αλεξάνδρου Α' (στα τέλη της βασιλείας του) και κυρίως Περδίκκα Β' παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εφόσον οι βασιλείς

Εικ. 20: Ίππος που τρέχει προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη αργυρού διωβόλου Αλεξάνδρου Α' ή Περδίκκα Β' Μακεδονίας.

Εικ. 21: Οπίσθια όψη προηγούμενου. Στα τέσσερα διάχωρα του τετραγώνου, τα γράμματα ΔΙΟΒ.

48. J. A. Schell, "Observations on the Metrology of the precious metal coinage of Philip II of Macedon: the "thraco-macedonian" standard or the corinthian standard", *A/JN* 12, 2000, σσ. 1-8.

Εικ. 22: Ημίτομο ίππου που τρέχει προς τα δεξιά. Εμπρόσθια όψη αργυρού τριημιβολίου Αλεξάνδρου Α' ή Περδίκκα Β' Μακεδονίας.

Εικ. 23: Οπίσθια όψη προηγούμενου. Στά τέσσερα διάχωρα του τετραγώνου, τα γράμματα ΤΡΙΗ.

αυτοί στην προσπάθεια εξοικονόμησης μετάλλου προέβησαν στην κοπή τετρωβόλων υψηλής περιεκτικότητας σε άργυρο και πλήρους βάρους που προορίζονταν για εξωτερικές πληρωμές αφενός, τετρωβόλων χαμηλής περιεκτικότητας σε άργυρο και μειωμένου βάρους που προορίζονταν για την τοπική κυκλοφορία αφετέρου.⁴⁹ Τα μεν διαφοροποιούνται διά των τύπων από τα δε. Στο αυτό πλαίσιο και προς εσωτερική κυκλοφορία τοποθετείται και η κοπή μειωμένου βάρους, άλλως υποτιμημένων, διωβόλων και τριημιβολίων από τους Αλέξανδρο Α' και Περδίκκα Β' [διώβολα (φωτ.

49. Raymond, *NNM* 1953, 160-62. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, London 1976, σσ. 142-43.

20-21) και τριημιωβόλια (φωτ. 22-23) με αναγεγραμμένη την ονομαστική τους αξία, η οποία αντιστοιχεί στο διπλάσιο της μεταλλικής)]⁵⁰. Οι ονομασίες "διώβολον" και "τριημιωβόλιον" αποδεικνύουν, όσον αφορά στην επιλογή και την ονομασία των υποδιαίρέσεων, την επιρροή κέντρων νοτίως της Μακεδονίας, όπως η Θεσσαλία και πρωτίστως η Κόρινθος⁵¹. Τους Μακεδόνες βασιλείς ακολούθησαν και οι Χαλκιδείς (φωτ. 24-25), υιοθετώντας αυτήν την κορινθιακή εμπνεύσεως

Εικ. 24: Κεφαλή δαφνοστεφούς Απόλλωνος προς τα αριστερά. Εμπρόσθια όψη αργυρού τριημιωβολίου του Κοινού των Χαλκιδέων (425-400 π.Χ.).

Εικ. 25: Κλάδος δάφνης εντός γραμμικού και εγkoίλου πλαισίου. ΤΡΙΗ. Οπίσθια όψη προηγούμενου.

50. S. Psoma, "Monnaies aux initiales ΤΡΙΗ", *Μνήμη Μ. J. Price*, Αθήνα 1996, σσ. 97-104 (Βιβλιοκρισία από Fr. de Callatay, *RBN* 144, 1997, 165-66). Η ίδια, "Monnaies de poids réduit d'Alexandre I et de Perdiccas II de Macédoine", *ZPE* 128, 1999, σσ. 273-282.

51. Για τις κοπές της Κορίνθου, βλ. Mariangela Puglisi, "Monetazione corinzia: le frazioni argentea", *XII. Internationaler Numismatischer Kongress*, Berlin 1997 (Berlin 2000), σσ. 203-211.

"υποτίμηση" που προλείανε το έδαφος για την υιοθέτηση του χάλκινου νομίσματος, το οποίο και αντικατέστησε τις μικρές αργυρές υποδιαιρέσεις⁵². Ο Αρχέλαος εξέδωσε πρώτος χαλκά νομίσματα ήδη πριν από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ.. Οι διάδοχοί του τον ακολούθησαν θέτοντας σε κυκλοφορία τρεις υποδιαιρέσεις που αντιστοιχούν σε χαλκούς, τεταρτημόρια, και ημιωβόλια⁵³.

Όσον αφορά στους διαδόχους του Περδίκκα Β', η μελέτη των τύπων των διαφορετικών αργυρών υποδιαιρέσεων και η εικονογραφική τους ομαδοποίηση, όπως και η διόρθωση ενός χωρίου του Πολυαίνου⁵⁴ και η διαπίστωση μετά από υπολογισμό του ειδικού βάρους ότι τα αργυρά νομίσματα του Περδίκκα Γ' διαθέτουν υψηλή περιεκτικότητα σε άργυρο⁵⁵ αντικρούει την άποψη Price⁵⁶, την οποία ενστερνίστηκε και η Westermarck⁵⁷, σχετικά με τη μεταρρύθμιση του σταθμητικού κανόνας επί Αρχελάου όπως επίσης την ονομασία *πεντέδραχμον* του στατήρος των 10 περ. γρ. και τη συνακόλουθη υιοθέτηση δραχμής ελαφρύτερης, βάρους 2,2 γρ.

3. ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΑΛΛΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Οι θησαυροί που προέρχονται από το βασίλειο των Μακεδόνων τεκμηριώνουν την αποκλειστική σχεδόν κυκλοφορία των βασιλικών εκδόσεων στον χώρο αυτό με μόνες εξαιρέσεις δύο θησαυρούς, εκ των οποίων ο πρώτος προέρχεται από την Πέλλα⁵⁸ και ο δεύτερος από την Πύδνα⁵⁹. Η κατάχωση και των δύο χρονολογείται προς το τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 4ου αι. π.Χ., εξαιτίας της παρουσίας ενός νομίσματος του Αμύντα Γ' και τετρωβόλων των Χαλκιδίων και των Ακανθίων στον πρώτο και τετρωβόλων των Χαλκιδίων στον δεύτερο. Τόσο ο πρώτος που έχει ήδη δημοσιευθεί από τον Π. Χρυσοστόμου όσο και ο δεύτερος, όπως υποθέτουν ο ανασκαφεύς της Πύδνας Μ. Μπέσιος και ο Χρ. Γκατζόλης που πρόκειται να δημοσιεύσει τον θησαυρό, συνδέονται με την επέλαση των

52. Psoma, *Olynthe*, σσ. 107-108.

53. Psoma, *Olynthe*, σ. 146.

54. S. Psoma, "Τὰς παλαιὰς πεντέδραχμίας. Un stratagème de Polyen et le monnayage d'argent des rois de Macédoine de 413 à 360 av. notre ère", *RN* 2000, σσ. 123-36.

55. Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σσ. 323-24.

56. M.J. Price, "The Coinage of Philip II", *NC* 1979, σσ. 239.

57. Westermarck, *KME* 1989, σσ. 303-304.

58. *CH* VIII 88.

59. Οι σχετικές με τον θησαυρό πληροφορίες οφείλονται στον κ. Χρήστο Γκατζόλη της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ τον οποίον και από αυτή τη θέση ευχαριστούμε.

Χαλκιδέων και την εφήμερη προσάρτηση της Πέλλας κατά το έτος 383 π.Χ. Στους μακεδονικούς θησαυρούς απαντούν τετρώβολα μειωμένου βάρους και χαμηλής περιεκτικότητας σε άργυρο των Αλεξάνδρου Α' και Περδίκκα Β'. Οι κοπές αυτές προορίζονταν για τοπική-εσωτερική κυκλοφορία⁶⁰.

Εκτός βασιλείου αργυρές βασιλικές κοπές απαντούν σε τρεις περιπτώσεις. Η πρώτη περίπτωση είναι εκείνη των οκταδράχμων του Αλεξάνδρου Α' που απαντούν σε θησαυρούς που απεκρύβησαν στη Μικρά Ασία (IGCH 1182, Δυτική Μικρά Ασία, 1963: +5 οκτάδραχμα, κατάχωση περί το 460 π.Χ.), την Ιορδανία (IGCH 1482, Ιορδανία: 1 οκτάδραχμο, κατάχωση περί το 445 π.Χ.) και την Εγγύς Ανατολή (IGCH 1790, Malayer: 3 οκτάδραχμα, κατάχωση περί το 375 π.Χ.). Το υψηλό βάρος των νομισμάτων αυτών τα προσγράφει στην ομάδα των κοπών πόλεων (όπως τα Άβδηρα) και εθνών της περιοχής (Βισάλτες, Ηδωνοί) που αποτελούν τμήματα των θησαυρών αυτής της κατηγορίας. Ίσως πρέπει να συσχετισθούν με την έμμεση πληροφορία περί εισαγωγής σίτου από τον Αλέξανδρο που παραδίδει ο Βακχυλίδης⁶¹.

Η δεύτερη περίπτωση είναι εκείνη των τετρώβωλων πλήρους βάρους και υψηλής περιεκτικότητας σε άργυρο των Αλεξάνδρου Α' και κυρίως του Περδίκκα Β', τα οποία συμπεριλαμβάνονται σε θησαυρούς που κατεχώσθησαν στην όμορο του βασιλείου "Χαλκιδική" και ειδικότερα στην Όλυνθο⁶². Οι κοπές αυτές προορίζονταν για εξωτερικές πληρωμές, όπως πολεμικές δαπάνες στο πλαίσιο των Ποτειδαιατικών, και ανταμοιβές των μισθοφόρων του Βρασίδα τις οποίες, όπως μαθαίνουμε από τον Θουκυδίδη, είχε κατά το ήμισυ αναλάβει ο βασιλεύς των Μακεδόνων⁶³.

Η τρίτη περίπτωση είναι εκείνη ενός θησαυρού στατήρων της πρώτης ομάδας του Αμύντα Γ' που βρέθηκε στα Νέα Φλογητά της "Χαλκιδικής" (IGCH 370). Εγγράφεται επίσης στο πλαίσιο των πολεμικών επιχειρήσεων στο πλευρό των Λακεδαιμονίων και των Συμμάχων τους κατά των Χαλκιδέων και πρέπει να συσχετισθεί με τον μεγάλο αριθμό χαλκών του ίδιου βασιλέως που εντοπίστηκε στις ανασκαφές της Ολύνθου⁶⁴.

60. Βλ. παραρ. σημ. 49.

61. Bruno Snell, *Bacchylidis carmina cum fragmentis post Fr. Blass et Guil. Svess*, Leipzig 1949, frg. 20 B.

62. Psoma, *Olynthe*, σσ. 175-79.

63. Psoma, "Notes sur le début du monnayage fédéral des Chalcidiens de Thrace", *RN* 1997, σσ. 423-28.

64. Psoma, *Olynthe*, σ. 137, σημ. 264.

4. ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ ΜΕΤΑΛΛΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ

Ο έλεγχος μεταλλείων χρυσού και αργύρου σημειώνεται από την αρχαία ελληνική γραμματεία ως πηγή εξαιρετικού πλούτου που έδινε ποικίλες δυνατότητες σε πόλεις και ηγεμόνες. Τα σχετικά με τα μεταλλεία του Λαυρίου, όπου εξορύσσονταν ο άργυρος που εξασφάλισε στην Αθήνα την κατασκευή και τη συντήρηση του στόλου και κατ' επέκταση την Ηγεμονία είναι γνωστά⁶⁵. Στην αντίθετη περίπτωση, πόλεις και ηγεμόνες προμηθεύονται άργυρο διά της εμπορικής οδού.

Οι πηγές αναφέρουν έλεγχο μεταλλείων σχετικώς με δύο βασιλείς, τους Αλέξανδρο Α' και Φίλιππο Β'. Από τον Ηρόδοτο μαθαίνουμε ότι τα μεταλλεία που βρίσκονταν κοντά στη λίμνη Πρασιάδα και το Δύσωρον όρος εξασφάλιζαν στον Αλέξανδρο Α' ένα τάλαντο την ημέρα και ευλόγως συσχετίστηκαν με την ανατολική πολιτική του που, επαναπροσδιοριζόμενη μετά τα Μηδικά, προσπάθησε να εκμεταλλευθεί, όπως οι Αθηναίοι, οι Θάσιοι και οι Θράκες, το *vacuum potestatis* που προέκυψε μετά τη σταδιακή αποχώρηση των Περ-

σών από την περιοχή. Στο πλαίσιο αυτό προσαρτήθηκαν στο βασίλειο περιοχές όπως η Κάτω Παιονία και η Μυγδονία περί το 479 και ο Ανθεμούς, η Κρηστώνια και η Βισαλτία μερικά χρόνια αργότερα⁶⁶.

Ο ακριβέστερος τοπικός προσδιορισμός των μεταλλείων αυτών που εξαρτάται και από την ταύτιση του όρους Δύσωρον και της λίμνης Πρασιάδος απασχόλησε ήδη την έρευνα⁶⁷. Σε πρόσφατη μελέτη σχετική με την οικονομία του βασιλείου, προτάθηκε ένα νέο ερμηνευτικό σχήμα από τον M. Faraguna⁶⁸. Μεταξύ των κειμένων που εξετάστηκαν είναι και η επιστολή του Αλεξάνδρου Γ' προς την πόλη των Φιλίππων, η οποία αφορά σε προβλήματα που προέκυπταν από την εκμετάλλευση γαιών της περιοχής⁶⁹. Προτείνεται η ερμηνεία της λέξεως *ὕλη* (II 10) ως δάση και του απαρέμφατου *πωλεῖν* ως *ἐνοικιάζειν*. Η άποψη αυτή είναι εξαιρετικά πειστική, εφόσον ο ιταλός ιστορικός στηρίζεται σε παράλληλα από δικανικούς αττικούς λόγους του 4ου αι. π.Χ. Ως ερμηνευτική πρόταση συνάδει και με τα όσα γνωρίζουμε για την "μονοπωλιακή" όσον αφορά την ξυλεία πολιτική των βασιλέων της Μακεδονίας⁷⁰. Τα εν λόγω δάση τοποθετούνται

65. Εν' αυτού πρβλ. Lisa Kallet-Marx, *Money, Expense and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24*, Berkeley 1993.

66. M.B. Hatzopoulos-Louisa D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Téménides I (Anthemonte- Kalindioia)*, *Μελετήματα* 11, σσ. 15-30.

67. Πρβλ. προηγούμενη σημείωση όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

68. M. Faraguna, *Aspetti amministrativi e finanziari della monarchia macedone tra IV e III secolo A.C.*, *Athenaeum* 86, 1998, σσ. 349-395, κυρίως σσ. 375-78.

69. M.B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings. II Epigraphic Appendix*. *Μελετήματα* 22, 1996, αρ. 6.

70. Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σ. 326 κ.έ. όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

από την επιγραφή στο όρος Δύσωρον, το οποίο ανήκε την εποχή αυτή στη χώρα των Φιλίππων. Ο Faraguna προτείνει την ταύτισή του με το Μενοίκιον. Η λίμνη Πρασιάς δεν είναι άλλη από τα έλη (τὰ δὲ ἔλη) της επιγραφής, της χώρας των Φιλίππων. Ακολουθως, τα μέταλλα που αναφέρει ο Ηρόδοτος βρίσκονταν στο Πάγγαιον όρος. Η πρόταση του Faraguna, την οποία περαιτέρω επεξεργάστηκε ο Χατζόπουλος⁷¹, οδηγεί στην παρακάτω διαπίστωση: το ανατολικό σύνορο του βασιλείου μετακινήθηκε πέραν του Στρυμόνος επί Αλεξάνδρου Α'. Η διακοπή της βισαλτικής νομισματοκοπίας περί το 460 π.Χ., όπως τεκμαίρεται και από τον θησαυρό των Δεκαδράχμων⁷², συσχετίζεται άμεσα, όπως εξάλλου και οι κατηγορίες που απαγγέθηκαν στον Κίμωνα μετά από την καταστολή της αποστασίας της Θάσου (463 π.Χ.)⁷³. Ο Πλούταρχος αναφέρει (14. 2) ότι μολονότι ο Αθηναίος στρατηγός είχε τη δυνατότητα να προσαρτήσει τμήμα του βασιλείου των Μακε-

δόνων δεν προχώρησε "δώροις υπό του βασιλέως 'Αλεξάνδρου συμπεπείσθαι".

Ο έλεγχος αυτής ακριβώς της περιοχής από τον Αλέξανδρο διήρκεσε για περιορισμένο χρονικό διάστημα και τερματίσθηκε πριν από το τέλος της βασιλείας του⁷⁴. Ο υψηλός φόρος (10,5 τ.) της Αργίλου στο Συμμαχικό ταμείο κατά το έτος 454/3 προφανώς σχετίζεται με παροδικό μόνον έλεγχο των μεταλλείων⁷⁵. Ταυτοχρόνως διαπιστώνουμε ότι οι Αθηναίοι είχαν καταφέρει να επεκτείνουν τη σφαίρα επιρροής τους, εφόσον η Άργιλος είναι μέλος της Συμμαχίας από το 454/3⁷⁶ και η Βέργη από το 452 κι εξής⁷⁷. Κατά τον Θουκυδίδη (1, 53, 2-3), ο Περδίκκας Β' υπήρξε φίλος και σύμμαχος των Αθηναίων στις αρχές της βασιλείας του⁷⁸. Η έκφραση *καθ'όμολογίας* που χρησιμοποιείται από τον Θεόπομπο (*FrGrHist* 115 F 387) για να περιγράψει το νομικό πλαίσιο της υποδοχής των Ιστιαίων από τον βασιλέα της Μακεδονίας (446/5 π.Χ.)

71. *BullEpigr* 2000, σ. 436.

72. Kagan, "The Decadrachm Hoard: Chronology and Consequences", *BAR* 343, 1987, σ. 25. Στον ίδιο τόμο, Price, "The Coinages of the Northern Aegean", σσ. 44-45.

73. Για τα γεγονότα αυτά βλ. τελευταίως O. Picard, *Thucydide I.CI et le tribut de Thasos*, *REA* 100, 1998, 591-598; Chr. Pébarthe, *Thasos, l'empire d'Athènes et les emporia de Thrace*, *ZPE* 1999, σσ. 131-54.

74. N.G.L. Hammond and G.T. Griffith, *A History of Macedonia II*, Oxford 1979, σ. 122.

75. Κ. Λιάμπη, Άργιλος. "Ιστορία και Νόμισμα", *Nom. Chron.* 1994, 1 sqq..

76. Για την Άργιλο, βλ. προηγούμενη σημείωση, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

77. Για την Βέργη, πρβλ. *IG* I³ 261 IV 29 του 452/ 1 (2880 δρχ.), *IG* I³ 265 I 93 του 447/ 6 (5400 δρχ.), *IG* I³ 277 VI 30 του 435/ 4 (4200 δρχ.), *IG* I³ 279 II 51 του 433/ 2 (4200 δρχ.), *IG* I³ 280 II 43 του 432/ 1 (4200 δρχ.), *IG* I³ 282 II 32 του 429/ 8.

78. Psoma, *Olynthe*, σ. 203. σημ. 122.

συνάδει με την πληροφορία αυτή του Θουκυδίδη. Η ίδρυση της Αμφιπόλεως το 437 π.Χ. προφανώς ενόχλησε τον βασιλέα. Το έτος 432 π.Χ., ο Περδίκκας Β' ήλεγχε την περιοχή της λίμνης Βόλβης, το νότιο τουλάχιστον τμήμα της, το οποίο και παρεχώρησε στους Χαλκιδείς⁷⁹. Επρόκειτο για περιοχή συνοριακή του βασιλείου. Επί Αρχελάου το ανατολικό σύνορο έφθανε οπωσδήποτε μέχρι τον Βρομίσκο, όπου τα κυνηγετικά σκυλιά του βασιλέως κατεσπάραξαν τον τραγικό ποιητή Ευριπίδη⁸⁰.

Από τον Ξενοφώντα (5, 3, 2) αναφέρεται ότι κατά τη δεκαετία 380-370 τα μεταλλεία της περιοχής ανήκαν στους αυτόνομους Θράκες, για τους οποίους μαθαίνουμε από τις πηγές ότι κατοικούσαν ανατολικά του Στρυμόνος⁸¹. Σύμφωνα με τον Διόδωρο (16, 8, 6) η εκμετάλλευση των μεταλλείων της χώρας των Φιλίππων εξασφάλιζε περισσότερα από χίλια τάλαντα αργύρου στον Φίλιππο Β'⁸². Οι παραπάνω πληροφορίες

μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στη Μακεδονία των κλασικών χρόνων ο άργυρος έφθανε από μεταλλεία της περιοχής ανατολικά του Στρυμόνος⁸³.

Ας περάσουμε τώρα στην εξασφάλιση αργύρου διά της εμπορικής οδού. Το βασίλειο των Μακεδόνων μπορούσε να εξάγει εξαιρετικής ποιότητας ξυλεία. Κατά μία άποψη, ο Αλέξανδρος Α' ήταν εκείνος που προμήθευσε την Αθήνα με την απαραίτητη για τη ναυπήγηση του στόλου ξυλεία⁸⁴. Ο αιώνιος εχθρός της Αθήνας, Περδίκκας Β', χρηματοδότησε τη Realpolitik του απέναντι στην πόλη των Αθηνών με τον ίδιο τρόπο, όπως μαρτυρούν ο κωμικός ποιητής Έρμιππος⁸⁵ και αττική επιγραφή⁸⁶. Ο διάδοχός του, Αρχέλαος, τιμήθηκε ως πρόξενος και ευεργέτης της πόλης, επειδή ανέλαβε την κατασκευή του στόλου που την επαύριον της σικελικής εκστρατείας και καταστροφής οι Αθηναίοι χρειάστηκαν για τη διεξαγωγή του Ιωνικού πολέμου⁸⁷. Ο Αμύντας Γ' παραχώρησε το δικαίωμα εκμετάλλευσης

79. Θουκ. 1, 58, 2. Διοδ. 12, 43, 2. Για την σχετική συζήτηση, Psoma, *Olynthe*, σ. 203 σημ. 120 όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

80. S. Psoma, "Les Bottiéens de Thrace aux V et IV siècles av. J.-C.", *RN* 1999, σσ. 41-55.

81. Πρβλ. Psoma, *Olynthe*, σ. 226 σημ., 320 και σ. 231 σημ. 360.

82. Psoma, *Olynthe*, σ. 184 σημ. 266 όπου και η σχετική συζήτηση και βιβλιογραφία.

83. Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σ. 330.

84. E. Badian, "Herodotus on Alexander I of Macedon. A Study in Some Subtle Silences", *Greek Historiography*, ed. S. Hornblower, Oxford 1994, σσ. 107-30 κυρίως σ. 102 σημ. 16 όπου η προηγούμενη βιβλιογραφία και η κριτική αυτής της άποψης.

85. *Poetae Comici Graeci* (ed. R. Kassel - B. Austin) V (BERLIN 1986) 592, frg. 63, στίχ. 8.

86. *IG* I³ 89. Για την πολιτική του, πρβλ. Psoma, *Olynthe*, σ. 203 σημ. 122.

87. *IG* I³ 117, στίχ. 15 και επ' αυτής Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σ. 325.

της ξυλείας στους επί Θράκης Χαλκιδείς με σκοπό την εξασφάλιση της υποστήριξής τους⁸⁸. Κατά τη δεκαετία του 370, ο ίδιος προμήθευσε με ξύλο την νέα του σύμμαχο, την πόλη των Αθηνών⁸⁹. Ανάλογη πολιτική προς Αθηναίους, Χαλκιδείς και Βοιωτούς ακολούθησαν και οι Αλέξανδρος Β', Πτολεμαίος της Αλώρου και Περδίκκας Γ'⁹⁰. Οι εμπορικές αυτές σχέσεις, όσον αφορά στην νομισματοκοπία, αντικατοπτρίζονται στην υψηλή περιεκτικότητα σε άργυρο των εκδόσεων των Αλεξάνδρου Α', των τετρωβόλων πλήρους βάρους του Περδίκκα Β' καθώς και των κοπών Αρχελάου, Αμύντα Β' και Αεροπού⁹¹. Επί Πausανία και αρχών βασιλείας του διαδόχου του Αμύντα Γ', σε περιόδους εξωτερικών πιέσεων, όπως οι ιλλυρικές επιδρομές, και εσωτερικής πολιτικής αστάθειας που προέκυπτε από το ιδιόμορφο σύστημα διαδοχής⁹², παρατηρείται η κοπή αργυρών νομισμάτων χαμηλής περιεκτικότητας σε άργυρο⁹³. Η αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων και η πολυδιάστατη πολιτική που ακολούθησαν δικαιολογούν το εξαιρετικό κράμα των στατήρων με τον ιππέα του Αμύντα Γ' και εκείνων του Περδίκκα Γ'⁹⁴.

Καταλήγοντας, επιθυμούμε να υπογραμμίσουμε την κοπή μεγάλου αριθμού μικρών αργυρών υποδιαρέσεων ήδη επί Αλεξάνδρου Α' και εκείνη αργότερα χάλκινων νομισμάτων που αποδεικνύουν ότι η οικονομία του βασιλείου υπήρξε σε μεγάλο βαθμό εκχρημασμένη. Η έκδοση των μικρών υποδιαρέσεων ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τον καθημερινό βίο των πόλεων των Αιγών, της Εδέσσης, της Πέλλας, της Πύδνας, της Αλώρου, όπως οι ανασκαφές αποκαλύπτουν. Οι ανταλλακτικές συνθήκες των Μακεδόνων δεν διέφεραν από εκείνες των υπολοίπων Ελλήνων του νοτιοελλαδικού χώρου και των αποικιών των βορείων ακτών του Αιγαίου, του Ευξείνου, της Μικράς Ασίας, της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας. Περαιτέρω, όπως ήδη τονίσαμε, με την έκδοση μειωμένου βάρους διωβόλων και τριημιωβολίων από τους Αλέξανδρο Α' και Περδίκκα Β' στο πλαίσιο της πολιτικής εξοικονόμησης πολύτιμου μετάλλου και την επακόλουθη σημαντική διαφορά μεταξύ μεταλλικής και ονομαστικής αξίας του νομίσματος, επιταχύνθηκε η διαδικασία υιοθέτησης του χάλκινου νομίσματος.

88. Psoma, *Olynthe*, σσ. 221-25.

89. M.N. Tod, *Greek Historical Inscriptions II* 90-92, αρ. 129.

90. Psoma, *Olynthe*, σσ. 231-37.

91. Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σσ. 323-24.

92. M.B. Hatzopoulos, "Succession and Regency in Classical Macedonia", *Αρχαία Μακεδονία IV*, Θεσ/ νίκη 1986, σσ. 279-92.

93. Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σσ. 232-24.

94. Μ. Λυκιαρδοπούλου-Σ. Ψωμά, *Οβολός* 4, 2000, σ. 324.